

نویسندگان کتاب «پژوهش مشارکتی» این نوشتار را در ادامه‌ی تألیف قبلی خود با عنوان «روش تحقیق در علوم اجتماعی» دانسته و آن را بیان روشی در برابر روش‌های متعارف تحقیق که جایگاهی ناشناس برای خوانندگان پارسی‌زبان دارد، معرفی می‌کنند.

فرآیند گزینش تا چاره‌گشایی مسئله، روایی، پایایی، امکان‌سنجی پژوهش مشارکتی کاملاً متعارف از پژوهش‌های متعارف می‌باشد. در این نمونه از پژوهش‌ها، پژوهشگر با نوآوری ویژه‌ای به تحقیق پرداخته و با بهره‌گیری از ابزار پژوهش انسانی، تسهیل‌کننده‌ها، نوعی دیگر از پژوهش را به میان می‌آورد.

نویسندگان این اثر، پژوهش مشارکتی را در یک نگاه اجمالی چنین تبیین می‌کنند: در حقیقت پژوهش مشارکتی سهیم نمودن زنان و مردان محلی در هدف پژوهش، رویکردها، یافته‌ها و مالکیت نتایج تحقیق است. در پژوهش مشارکتی محقق به افزایش فعالیت و ظرفیت محلی و آموزش افراد محلی می‌اندیشد. هر چند که یافته‌ها همچون تحقیق متعارف ثبت نمی‌شود، لیکن نتایج پژوهش در اختیار مردم بوده و دانش در اختیار افراد محل قرار داده می‌شود. شیوه‌ی کار در چنین پژوهشی، مشارکت و تمرکز بر روی رشد انسان‌هاست و رویکردها در آن، بر کل‌نگری استوار است.

از همین روی، این‌گونه از پژوهش‌ها در شمار فراوانی از کشورهای جهان، به ویژه کشورهای پیش‌صنعتی از استقبال چشمگیری برخوردار بوده است و همین امر دلیل اصلی کاربری ضروری آن در پژوهش‌های بومی در کشور ایران می‌باشد.

مباحث و مندرجات اثر:

کتاب «پژوهش مشارکتی» شامل یک پیشگفتار و نه فصل است.

پژوهش مشارکتی

نویسندگان: ناصر فرشاد گوهر، محمدتقی ضیایی بیگدلی

ناشر: پژوهشکده امور اقتصادی، ۱۷۶ صفحه

حمیدرضا مقدم‌فر

پژوهشگر را به شکل منطقی به اهداف مطالعه می‌رساند، همچنین در مورد کنترل‌هایی که همواره مراقبت می‌کند تا پژوهش از مسیر اهداف تعیین شده دور نماند، به طور خلاصه مطالبی آورده شده است. از جمله این مباحث: بیان چارچوب پروژه (تعریف پروژه)، مطالعه امکان‌سنجی پروژه تدوین طرح و برنامه، کنترل پروژه، ارزیابی عملکرد و آموزش می‌باشد.

موضوع آموزش در پژوهش مشارکتی و مزایا و فواید آن مورد تأکید صاحبان اثر قرار گرفته است. همچنین در این فصل روش‌های تعیین هدف پژوهش، دخالت استفاده‌کنندگان، ارتباط بین اهداف و نتایج، محدوده و حوزه مطالعه از اطلاعات و اولویت‌بندی اطلاعات مورد نیاز، دقت‌ها و بالاخره شکل فهرست‌بندی مطالب، نکات مفیدی مطرح شده است.

فصل سوم: سازمان‌دهی و ساختار پژوهش مشارکتی

در این فصل در دو قسمت پیوسته، مطالب زیر کاوش شده است:

۱ مراحل پژوهش مشارکتی

نویسندگان توضیح مراحل مختلف پژوهش مشارکتی، ابتدا از درخواست اطلاعات آغاز می‌نمایند. یعنی زمانی که از سوی جامعه یا یک سازمان یا مدیریت پروژه درخواست اطلاعات می‌شود. در مراحل بعدی، تعریف سؤالات پژوهش، استفاده‌ی ماهرانه از سؤالات پژوهش و تعیین اولویت آنها، آگاهی از بحث‌ها و انتخاب روش‌ها، تجزیه و تحلیل داده‌ها، تجزیه و تحلیل یافته‌ها و بالاخره در مورد انتشار چندگانه‌ی یافته‌ها به نکات مهمی پرداخته شده است.

۲ ترتیبات نهادی

در این بخش تأکید می‌شود، علی‌رغم اینکه اغلب اوقات اهمیت و تأثیر ترتیبات نهادی نادیده گرفته می‌شود، ولی برای تحقیق فرانسجه‌ای است که در گردآوری مشارکتی داده‌ها نقش عمده‌ای دارد. انتظارات و تعیین سطح پژوهش پروژه یا برنامه بودن آن از اهمیت خاص برخوردار است.

در اینجا موضوعاتی مثل مؤسسات پژوهشی خصوصی، سازمان‌های غیر دولتی (NGO)، دانشگاه‌ها و افراد مستقل که چارچوب‌های نهادی را شکل می‌دهند، مورد بحث قرار گرفته؛ در پایان به ترتیبات قراردادی و اشکال مختلف پشتیبانی‌های مالی و منابع مورد نیاز اشاره می‌شود.

فصل چهارم و پنجم: انتخاب روش‌های گردآوری داده‌ها و روش‌های نوین آن

در این دو فصل تأکید می‌شود که شروع منطقی برای گردآوری داده‌ها این است که ابتدا نوع اطلاعات مورد نیاز تعریف شود و

فصل اول: پژوهش مشارکتی چیست؟

در این فصل برای تشریح و توضیح ابعاد مختلف پژوهش مشارکتی، ویژگی‌های پژوهش مشارکتی، فرآیندها، تشریح مساعی، چاره‌گشایی، آگاهی‌رساندن، روش‌شناسی پژوهش مشارکتی روایی، پایایی، وابستگی، امکان‌سنجی، محاسن و معایب پژوهش مشارکتی ویژگی‌های پژوهشگر و ابزار پژوهش انسانی به طور خلاصه مورد بحث قرار می‌گیرد. از مهم‌ترین مباحث این فصل تشریح اجمالی تفاوت روش‌های گردآوری اطلاعات در پژوهش متعارف و پژوهش مشارکتی است. نویسندگان ابتدا به رویکرد هر کدام از روش‌ها پرداخته، می‌نویسند: «در پژوهش‌های متعارف بدون اینکه محقق در موضوعات مورد پژوهش نقش خاص داشته و مداخله نماید به جمع‌آوری اطلاعات کمی و کیفی درباره‌ی افراد یک جامعه یا سازمان و یا موقعیتی خاص می‌پردازد.»

این روش را می‌توان جریان یک سوپه‌ای از اطلاعات دانست که از سوی موضوع مورد پژوهش به سمت پژوهشگر جریان دارد. این فرآیند نسبتاً ایستا است. زیرا اطلاعات موجود در آن از جامعه یا سازمان، جمع‌آوری و توسط متخصصان پردازش و تحلیل می‌شود. بدون اینکه بازخوردی برای جامعه و یا سازمان داشته باشد. در مقابل، پژوهش مشارکتی روش را برای جمع‌آوری اطلاعاتی ارائه می‌دهد که دو سوپه است؛ به این معنی که هم از سوی پژوهشگر به موضوع و هم از جانب موضوع به سوی پژوهشگر به جمع‌آوری اطلاعات به شکل متقابل وجود دارد و فرآیندی پویاست که براساس تقاضا و جهت تغییرات دگرگون می‌شود.

پژوهش مشارکتی همه‌ی وظایف را مشخص می‌کند و همه‌ی افراد، سازمان‌ها و عوامل مهم را دربرمی‌گیرد. این پژوهش با در اختیار داشتن زنان، مردان و کودکان جامعه، نه تنها گروه‌هایی را که در حاشیه قرار گرفته‌اند، بلکه کارکنان ادارات، سیاستگذاران و همه‌ی افرادی را که تحت تأثیر تصمیم‌گیری‌ها قرار می‌گیرند، شامل می‌شود؛ بنابراین کلیه‌ی این افراد، همه از ابتدا تا پایان پژوهش مشارکتی در صحنه حضور دارند.

فصل دوم: تعریف اهداف مطالعه

در ابتدای این فصل به طور خلاصه توضیح داده می‌شود که در چه نوع هدف و اهدافی در مطالعه باید به سراغ روش‌های مشارکتی رفت. بدیهی است قبل از شروع هر مطالعه‌ای، تعریفی از هدف کل فرآیند ضروری می‌باشد، مطالعه باید از طریق روش‌های مشارکتی انجام گیرد. هدف از یک مطالعه می‌تواند دقیقاً برای یک یا چندین موضوع تعریف شود.

در این فصل برای آشنایی با فرآیندهایی که قبل از تعیین هدف،

فصل هفتم: گزینش و آموزش کارکنان

به دلیل اینکه در پژوهش‌های مشارکتی محقق، نوعاً از مردم منطقه، کارکنان متخصص، کارمندان فنی یا دانشجویان دانشگاه و... استفاده می‌کند، دو مقوله‌ی انتخاب افراد متناسب و آموزش و توجه آنها، نقش بسیار مؤثری در سرعت، دقت و نتیجه‌ی پژوهش دارد. این فصل، در سه بخش به این موضوع پرداخته است.

در بخش نخست در قالب پاسخ به سؤال: کارکنان خوب چه کسانی هستند؟ به مباحث: جنسیت، تحصیلات، زبان، فرهنگ، افراد بومی در قبال بیگانگان اشاره شده است. در بخش دوم در پاسخ به سؤال: چه کسی داده‌ها را جمع‌آوری می‌کند؛ گروه‌های شکل‌دهنده و گروه‌های تخصصی مورد توجه قرار گرفته شده است و بالاخره در بخش سوم، آموزش کارکنان میدانی در قالب موضوعات زیر بحث شده است: افزایش انگیزه از طریق آموزش مشارکتی، خودآگاهی و تناسب بین روش‌های گردآوری داده‌ها و شخص گردآورنده.

فصل هشتم: تجزیه و تحلیل، انتشار و استفاده از داده‌ها.

هشتمین فصل کتاب را مطالب پایانی یک پژوهش که تجزیه و تحلیل داده‌ها و انتشار است، تشکیل می‌دهد. در این فصل ابتدا با طرح سؤال اینکه چه کسی باید داده‌ها را تجزیه و تحلیل نماید؟ موضوعاتی مثل روش‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها، تجزیه و تحلیل گفتاری، تجزیه و تحلیل محتوا مورد بحث قرار گرفته است.

مباحث بعدی فصل را، تجزیه و تحلیل کمی داده‌ها (جداول، شکل‌ها و نمودارها جداول سازی دستی در مقابل تجزیه و تحلیل کامپیوتری)، انتشار و هفت استفاده از نتایج انتخاب‌های رسانه‌ای و بالاخره گزارشات کتبی (محتوا، سبک، چارچوب اندازه‌ی گزارش آنچه استفاده‌کنندگان می‌خواهند) تشکیل می‌دهد.

فصل نهم: فصل پایانی

در فصل پایانی کتاب در مورد برنامه‌های تهیه و بهسازی آب جامعه و فرآیندهای مشارکتی در جمع‌آوری اطلاعات مربوط به آن صحبت شده است.

همچنین به عنوان آخرین مبحث، اصول اساسی پژوهش مشارکتی و تحقیق، مورد توجه و بحث قرار گرفته و به پنج اصل اساسی اشاره شده است: ایجاد ظرفیت، بکارگیری نتایج، روش‌های میان بر، روش‌های ترکیبی و تخصصی کردن امور غیرتخصصی.

سیس فنون گردآوری داده‌ها که برای گردآوری آن اطلاعات خاص مناسب‌تر است، انتخاب شود. مؤلفین با بیان این مطلب، برای انتخاب روش‌های گردآوری به تشریح انواع اطلاعات و روش جمع‌آوری، نوع واکنش‌ها و پاسخ‌های مردم به محقق به مباحث با موضوعات زیر می‌پردازند: اطلاعات حساس چگونه اطلاعاتی هستند؟ تمایل به آگاهی مناسب (در مورد جامعه در مورد سازمان‌ها)، اهمیت اطلاعات، تمایل به ارائه‌ی اطلاعات نادرست، تمایل به ارائه‌ی پاسخ‌های درست، امید به برخورداری از امکانات، عدم آگاهی مردم، ویژگی‌های گردآوری اطلاعات، روش‌های مداخله یا غیرمداخله، روش‌های مستقیم یا غیرمستقیم، روش‌های بسته یا باز و مقایسه‌ی روش‌ها با اطلاعات مورد نیاز در مقایسه‌ی روش‌ها به پنج روش گردآوری اشاره شده و انواع آن شرح داده شده است: ۱- مشاهده، ۲- مصاحبه، ۳- گروه‌های بحث‌کننده و کارگاه‌های آموزشی، ۴- روش‌های نیمه‌فراکن، ۵ روش‌های مهندسی. صاحبان این اثر در بیان روش‌های نوین گردآوری داده‌ها، پدیداری روش‌های پژوهش نوین در آسیا، خاورمیانه، آمریکای لاتین و آفریقا را مورد توجه قرار داده‌اند. از جمله موضوعاتی که مورد کاوش قرار داده‌اند: مدل‌هایی با مقیاس کوچک، پژوهش‌های شنیداری، گام پژوهشی، نقشه‌برداری از نواحی، افسانه‌های مردم، آگاهی بومی، تصاویر و نقاشی‌ها، عکس‌ها و شبیه‌سازی می‌باشد.

فصل ششم: میان‌برها در نمونه‌گیری

از آنجایی که هر مطالعه‌ی پژوهشی کم‌وبیش درگیر یک فرآیند نمونه‌گیری می‌شود، این فصل به انواع نمونه‌گیری و اینکه چگونه از راحت‌ترین راه، بهترین نمونه را انتخاب کرد که به شکل منطقی آن نمونه دربرگیرنده‌ی واحدهای مورد مطالعه باشد، بحث می‌کند.

در ابتدا نمونه‌گیری احتمالی (نمونه‌گیری تصادفی، نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌بندی شده) را مورد بحث و کنکاش قرار می‌دهد و در مرحله‌ی بعد به سراغ موضوعاتی مثل نمونه‌گیری منظم، نمونه‌گیری غیر احتمالی (نمونه‌گیری اتفاقی، نمونه‌گیری انباشته‌ای، نمونه‌گیری با معرفت سطحی، نمونه‌گیری سهمیه‌ای یا تناسبی) می‌رود. نمونه‌گیری از موضوع‌ها و رویدادها، نمونه‌گیری مردمی، جهت‌گیری‌های ناشی از حذف گروه، تعیین اندازه‌ی نمونه‌ها، انتخاب واحدهای نمونه‌گیری مناسب با هدف و نمونه‌گیری براساس جنسیت از مباحث پایانی این فصل می‌باشد.